

22

ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ
2021

Luys

Lnyu®

ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՎՐԱ

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՎՐԱ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	1
1. ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՍԻԱՅԻ ՓՈՐՁԸ՝ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՅՆՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....	2
2. ՉԻՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ.....	4
3. ԻՐԱՆ-ԶԺՀ 25-ԱՄՅԱ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳՐԻ՝ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԼԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԸ.....	7
4. ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ 3 ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ	10
5. ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԶԺՀ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՋ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՀԱՄԱՐ	11
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	14
ՀԵՏԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ.....	18
Հետևություններ.....	18
Առաջարկներ.....	20

Սույն հոդվածը հանդիսանում է «Լույս» Հիմնադրամի կողմից հրապարակված՝ «Չինաստանի քաղաքականությունը Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում՝ Իրանի և Թուրքիայի հետ հարաբերությունների օրինակով» ծավալուն վերլուծության բաղկացուցիչ մասը, որը կարող եք կարդալ հետևյալ հղումով՝ <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=246>

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ Մերձավոր Արևելքում Չինաստանի աճող հետաքրքրությունն ու ներգրավվածությունը իր ազդեցությունն է ունենում նաև Հարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական գործընթացների վրա: ԽՍՀՄ փլուզումից անմիջապես հետո տարածաշրջանում ազդեցության և գերակայության համար հիմնական պայքարը ընթանում էր Արևմուտքի և Ռուսաստանի Դաշնության միջև: Սակայն վերջին տարիներին մի կողմից՝ տարածաշրջանային դերակատարների՝ Թուրքիայի, Իրանի դիրքերի ամրապնդումը, մյուս կողմից՝ տարածաշրջանի նկատմամբ ՉԺՀ հետաքրքրության աճը Հարավային Կովկասում գերակայության համար խոշոր պետությունների պայքարը ավելի դինամիկ և խայտաբղետ են դարձրել:

Այն, որ տարածաշրջանի նկատմամբ Արևմուտքի՝ առաջին հերթին ԱՄՆ-ի հետաքրքրությունը աստիճանաբար նվազում է, ակնհայտ դարձավ դեռևս 2016-ին ԱՄՆ նախագահական ընտրություններում Թրամփի հաղթանակից հետո և վերջինիս վարած արտաքին քաղաքականության արդյունքում: Իրավիճակը առանձնապես փոփոխությունների չենթարկվեց ԱՄՆ-ում 2020-ի նախագահական ընտրություններից հետո, թեև ի սկզբանե որոշ փորձագետներ ակնկալում էին, որ Բայդենի վարչակազմը կարող է Հարավային Կովկասում վերաակտիվացնել ԱՄՆ ներգրավվածությունը: Այժմ, եթե նույնիսկ այդպիսի ակտիվություն նկատվում է, ապա այն դեկլարատիվ բնույթ է կրում և հիմնականում չի ազդում տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական գործընթացների վրա:

Ավելին, Աֆղանստանից, Իրաքից և Մեծ Մերձավոր Արևելքի այլ կարևոր գոտիներից ԱՄՆ զորքերի դուրսբերումը տարածաշրջանի նկատմամբ Վաշինգտոնի հետաքրքրությունը միայն նվազեցնելու է: Այսպիսի իրավիճակը, ինչպես նաև տարածաշրջանային կարևոր դերակատարների՝ Թուրքիայի, Իրանի, ՌԴ-ի հետ ՉԺՀ համագործակցային հարաբերությունները, առկա ֆինանսատնտեսական լծակները Պեկինին հնարավորություն են տալիս ավելի մեծ ազդեցություն պրոյեկտել այս կարևոր աշխարհագրական տարածքի նկատմամբ, որը առանցքային նշանակություն ունի Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» մեգանախագծի համար¹:

Չինաստանի ազդեցության և ներգրավվածության աճը ամենևին չի նշանակում, որ Ռուսաստանը կդադարի մնալ Հարավային Կովկասում որոշիչ գերտերությունը, կամ ԱՄՆ-ը և ԵՄ-ն կիրաժարվեն տարածաշրջանում իրենց

¹ The Shifting Geography of the South Caucasus, PAUL STRONSKI, Carnegie Endowment for International Peace, JUNE 23, 2021, <https://carnegieendowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

շահերից ու հետաքրքրություններից: Ավելին, 44-օրյա պատերազմից հետո Ռուսաստանը ևս մեկ անգամ ապացուցեց, որ շարունակում է առանցքային դեր խաղալ տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական հարցերում. վերջինս էականորեն մեծացրեց իր ռազմական ներկայությունը Հայաստանում, խաղաղապահներ տեղակայեց Արցախում՝ ձեռք բերելով Ադրբեյջանի նկատմամբ լրացուցիչ ազդեցության լծակներ:

Արևմուտքը՝ ի դեմս ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի, փորձում է տարածաշրջանային ազդեցությունը պահպանել փափուկ ուժի, ժողովրդավարացման աջակցության և ֆինանսատնտեսական գործիքների միջոցով (օրինակ՝ ԵՄ կողմից նախատեսվող 2,6 մլրդ. դոլարի ներդրումը ՀՀ-ում): Այլ խոշոր տարածաշրջանային դերակատարները, առաջին հերթին՝ Թուրքիան և Իրանը, փորձում են Հարավային Կովկասը տանել ռեգիոնալիզացիայի ճանապարհով՝ ակտիվորեն խրախուսելով տարածաշրջանային համագործակցության այնպիսի ձևաչափերը, ինչպիսիք, օրինակ, Էրդողանի առաջարկած 3+3 կամ 5+1 ձևաչափերն են²: Սակայն տարածաշրջանում ստեղծված հենց այս բազմաբևեռ իրավիճակն է, որ էականորեն մեծացնում է չինական ազդեցության ընդլայնման հնարավորությունները:

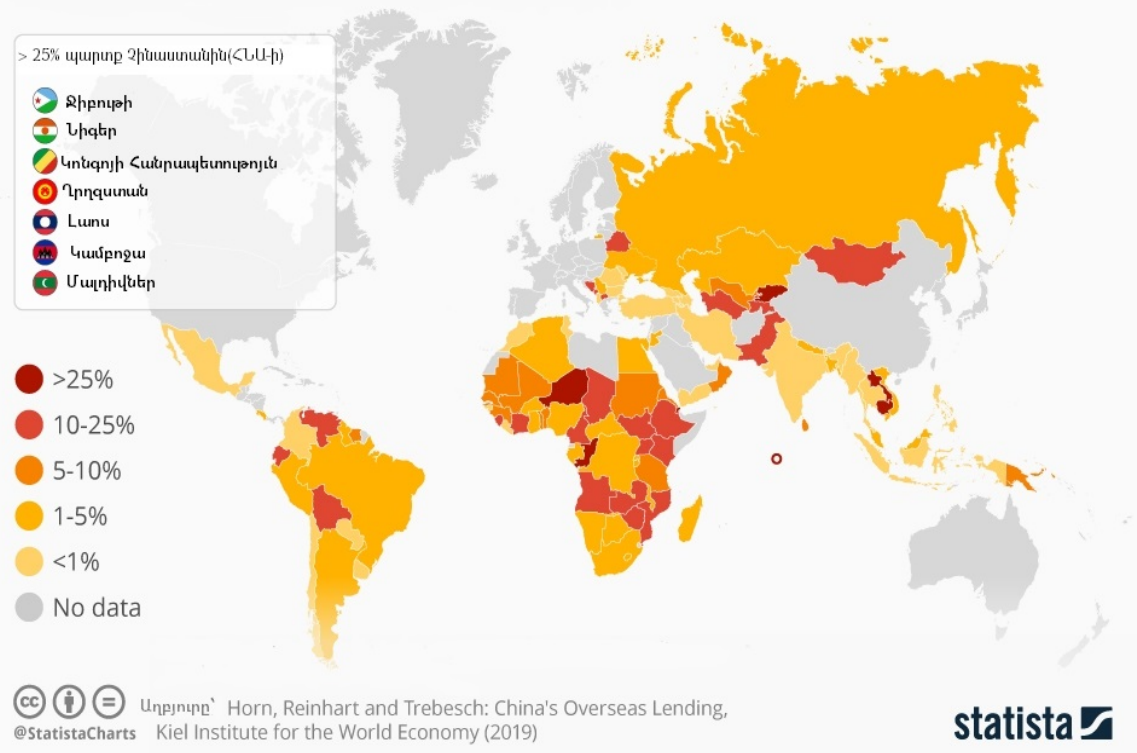
1. ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՍԻԱՅԻ ՓՈՐՁԸ՝ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴԼԱՅՆՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Որպեսզի հասկանանք, թե Պեկինն առաջիկայում ինչպես կարող է օգտվել Հարավային Կովկասում իր ներկայությունն ու ազդեցությունը ընդլայնելու հնարավորություններից, հարկավոր է ուսումնասիրել Կենտրոնական Ասիայի փորձը, որը շատ ուսանելի է: Այսպես, Կենտրոնական Ասիայում նույնպես Չինաստանը սեփական ազդեցությունը տարածելու համար ի սկզբանե նախապատվությունը տվել է տնտեսական գործիքակազմին: Օրինակ, եթե 2002-ին Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ ՉԺՀ առևտրի շրջանառությունը կազմում էր 2.3 մլրդ. դոլար, ապա 2005-ին այդ թիվը գրեթե քառապատկվեց՝ հասնելով 8.8 միլիարդի, իսկ 2019-ին հասավ 46 միլիարդի:

² The Shifting Geography of the South Caucasus, PAUL STRONSKI, Carnegie Endowment for International Peace, JUNE 23, 2021, <https://carnegieendowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Չինաստանին ամենից շատ պարտք ունեցող երկրները

Արտաքին պարտքը Չինաստանին՝ որպես ՀՆԱ-ի % (2017թ.)

3

Չինաստանը հանդիսանում է Կենտրոնական Ասիայի երկրների տնտեսության գլխավոր ներդրողը, ինչպես նաև էական մասնաբաժին ունի այդ երկրների արտաքին պետական պարտքի կառուցվածքում⁴։ Ֆինանսատնտեսական ազդեցությանը հետևեց սոցիալ-քաղաքական ազդեցությունը, արդյունքում ընդամենը 30 տարվա ընթացքում Չինաստանը ամուր արմատներ ձգեց Կենտրոնական Ասիայի երկրների գրեթե բոլոր ոլորտներում⁵։ Այժմ Չինաստանը կարող է նույն սցենարը կրկնել նաև Հարավային Կովկասում, ինչը հնարավորություն կտա ևս մեկ քայլ կատարել իր ազդեցությունը դեպի Արևմուտք

³ The Countries Most in Debt to China, Katharina Buchholz, statista, Oct 14, 2019, <https://www.statista.com/chart/19642/external-loan-debt-to-china-by-country/> (այցելվել է 13.09.2021թ.)։

⁴ Цена стабильности Китай строит Казахстан на свои деньги. Что он потребует взамен?, Дмитрий Плотников, 18 июня 2019, https://lenta.ru/articles/2019/06/18/money_money/ (այցելվել է 13.09.2021թ.)։ Пекинская удавка. Китай вкладывает в Таджикистан большие деньги. Чем республика будет отдавать долги?, Дмитрий Плотников, 1 июня 2021, https://lenta.ru/articles/2021/06/01/zhyzn_vzaimy/?fbclid=IwAR3huqIT6a22qkeDYm4hQfssVHHXaAc2R9fuzfk2xFYuhdSt7Tlg0NiI-xw (այցելվել է 13.09.2021թ.)։ Тень дракона. Китай начал активно вмешиваться в дела бывших советских республик. Чем это грозит России?, Дмитрий Плотников, 11 мая 2021, https://lenta.ru/articles/2021/05/11/china_exp/ (այցելվել է 13.09.2021թ.)։

⁵ Dangerous Liaisons: How China Is Taming Central Asia's Elites, Temur Umarov, Carnegie Endowment for International Peace, 29.01.2021, <https://carnegiemoscow.org/commentary/83756> (այցելվել է 13.09.2021թ.)։

տարածելու և «Գոտի ու ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում ԱՄՆ-ի և ՌԴ-ի ուղիղ ազդեցությունից զերծ նոր առանցք ձևավորելու համար:

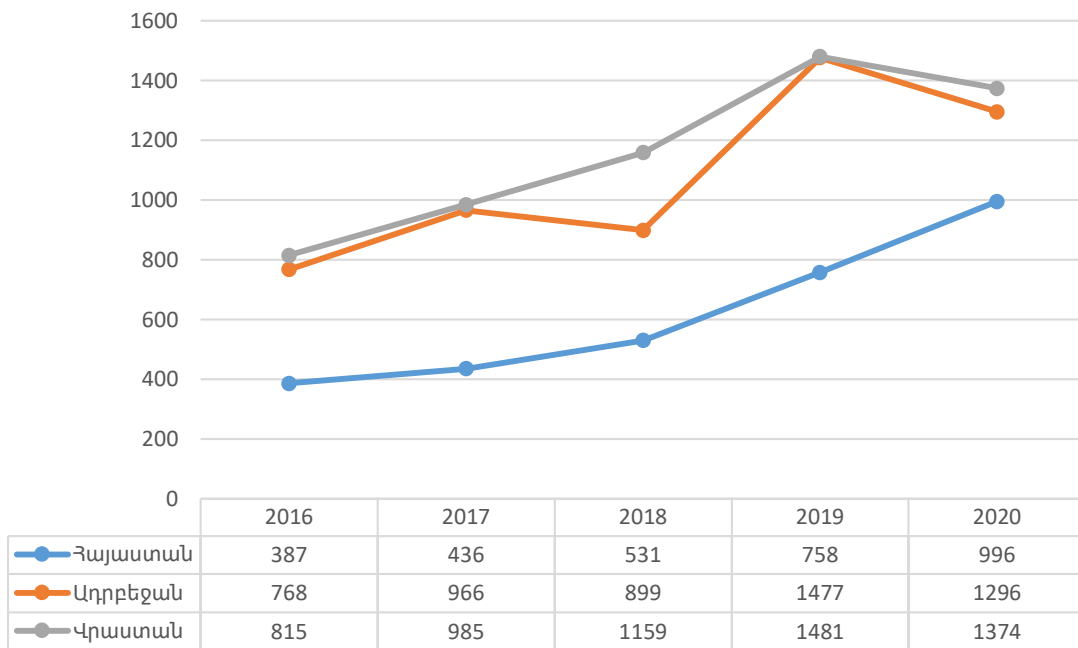
2. ՉԻՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ

Հարավային Կովկասում ՉԺՀ ազդեցության մեծացմանը կարող է նպաստել 44-օրյա պատերազմի հետևանքով տարածաշրջանում հաղորդակցությունների ապաշրջափակման հեռանկարները: «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում Չինաստանի խոշոր ենթակառուցվածքային ներդրումները նախկինում հիմնականում շրջանցում էին Հարավային Կովկասը՝ հաշվի առնելով անվտանգային խնդիրներն ու լոգիստիկ սահմանափակումները, հետևաբար դրանց վերացումը կարող է լրացուցիչ խթան հանդիսանալ չինական ներդրումների և տնտեսական էքսպանսիայի համար⁶:

Վերջին տարիներին Չինաստանն արդեն իսկ զգալիորեն ակտիվացրել է տնտեսական կապերը Հարավային Կովկասի երկրների հետ: Եթե 2016-ին հարավկովկասյան 3 երկրների ընդհանուր առևտրաշրջանառությունը ՉԺՀ հետ ըստ ԱՄՀ տվյալների՝ կազմում էր շուրջ 2 մլրդ դոլար, ապա 5 տարի անց՝ 2020-ին ադ թիվը աճել է շուրջ 85%-ով՝ հասնելով մոտ 3,7 մլրդ դոլարի: Առաջանցիկ տեմպով աճել է Հայաստանի և Չինաստանի միջև առևտրի շրջանառությունը. եթե 2016-ին այն կազմել է 387 մլն դոլար, ապա 2020-ին մոտեցել է 1 մլրդ դոլարի շեմին՝ աճը շուրջ 160%:

⁶ In the Caspian Region, China Is Just Getting Started, Niva Yau, Carnegie Endowment for International Peace, 27.02.2021 <https://carnegiemoscow.org/commentary/83950> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

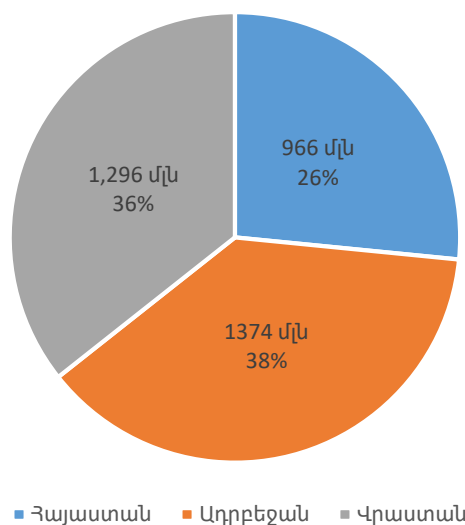
Զինաստանի առևտրաշրջանառությունը Հարավային Կովկասի երկրների հետ 2016-2020թթ. (մլն. ԱՄՆ դոլար)

7

Այնուամենայնիվ, Հարավային Կովկասում ՉԺՀ առևտրատնտեսական գործընկերների շարքում Հայաստանը ընդամենը երրորդն է՝ զիջելով Վրաստանին և Ադրբեջանին: Ընդհանուր առմամբ 2020-ին Հայաստանին բաժին է ընկել ՉԺՀ և Հարավային Կովկասի երկրների միջև փոխադարձ առևտրի 26%-ը, մինչդեռ Վրաստանի մասնաբաժինը կազմում է 36%, Ադրբեջանինը՝ 38%:

Փոխադարձ առևտրաշրջանառությունը Զինաստանի և Հարավային Կովկասի երկրների միջև 2020-ին (ԱՄՆ դոլար)

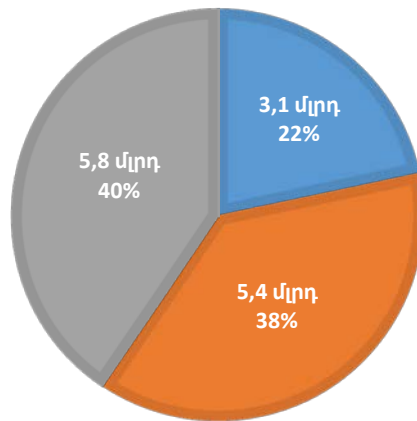

⁷ IMF Data, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Պատկերն ավելի օբյեկտիվորեն հասկանալու համար հարկավոր է դիտարկել երկկողմ առևտրի ընդհանուր ծավալը 2016-2020թթ.: Նախորդ 5 տարիներին Չինաստանի հետ ՀՀ առևտրի ընդհանուր շրջանառությունը կազմել է 3,1 մլրդ դոլար՝ 22%, Վրաստանի ցուցանիշը 5,8 մլրդ՝ 40%, Ադրբեջանինը՝ 5,4 մլրդ՝ 38%:

**Առևտրաշրջանառության ընդհանուր ծավալը Չինաստանի
և Հարավային Կովկասի երկրների միջև 2016-2020թթ.
(ԱՄՆ դոլար)**

■ Հայաստան ■ Ադրբեջան ■ Վրաստան

Ինչպես տեսնում ենք, Վրաստանն ու Ադրբեջանը ունեն համադրելի ցուցանիշներ, մինչդեռ Հայաստանը զգալիորեն զիջում է երկու հարևաններին: Այս պատկերը ըստ էության համարժեք է նաև 3 երկրներում չինական ներդրումների ցուցանիշներին: Սակայն պետք է նշել, որ եթե 2016-ին տարածաշրջանի երկրների առևտրաշրջանառության միայն 19%-ն էր բաժին ընկնում Հայաստանին, ապա 2020-ին Հայաստանի մասնաբաժինը հասել է 26%-ի: Սա թեև վկայում է Չինաստանի տարածաշրջանային առևտրային գործընկերների շարքում Հայաստանի դերի որոշակի մեծացման մասին, սակայն չի ուղեկցվում երկկողմ հարաբերություններում էական դրական տեղաշարժերով, չի արտացոլվում Հայաստանում չինական ներդրումների ավելացման տեսքով:

Ինչպես Կենտրոնական Ասիայի պարագայում, այնպես էլ Հարավային Կովկասում աշխարհաքաղաքական մրցակցության, մասնավորապես՝ դրա առևտրատնտեսական բաղադրիչի տեսանկյունից Չինաստանի հիմնական մրցակիցներն են Ռուսաստանն ու Թուրքիան: Եթե դիտարկենք Հարավային Կովկասի երկրների առևտրաշրջանառության կառուցվածքը Թուրքիայի և Չինաստանի հետ, ապա կնկատենք, որ դրանք շատ նման են, և երկու երկրները մի շարք ուղղություններով լուրջ մրցակիցներ են՝ տեքստիլ, մեքենաշինություն, սարքավորումներ և այլն: Այդ բոլոր ուղղություններով վերջին տարիներին

Չինաստանի դիրքերը էականորեն ամրապնդվել են⁸, և նման տեմպի պահպանման պարագայում Թուրքիան կարող է կորցնել Հարավային Կովկասում առևտրատնտեսական ազդեցության իր մրցակցային առավելությունները՝ հատկապես եթե հաշվի առնենք, որ Թուրքիայի այդպիսի ազդեցության լծակները տարածվում են հարավկովկասյան 3 երկրներից միայն երկուսի վրա: Նաև այս տեսանկյունից պետք է դիտարկել Հայաստանի հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունները վերականգնելու Թուրքիայի վերջին շրջանի ակնարկները⁹, ինչը կնպաստի տարածաշրջանում Թուրքիայի տնտեսական էքսպանսիային:

2020-ի տվյալներով Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ Թուրքիայի ընդհանուր առևտրի շրջանառությունը կազմել է շուրջ 4,3 մլրդ դոլար, որտեղ Հայաստանի մասնաբաժինը չնչին է (այս տվյալները չեն ներառում հայ-թուրքական առևտրի ոչ պաշտոնական ցուցանիշները, որոնք ավելի մեծ են): Ուշագրավ է, որ այդ 4,3 միլիարդից 3,5-ը բաժին է ընկնում թուրքական արտահանմանը: Ինչպես նշվեց, Չինաստանի հետ հարավկովկասյան 3 երկրների առևտրաշրջանառությունը 2020-ին կազմել է 3,7 մլրդ դոլար, որի գերակշիռ մասը նույնպես բաժին է ընկնում չինական արտահանմանը: Եթե դիտարկենք առևտրաշրջանառության աճի դինամիկան, ապա Չինաստանի հետ առևտրի նախորդ 5 տարիների աճը կազմել է 85%, մինչդեռ Թուրքիայի և հարավկովկասյան երկրների միջև առևտուրը նախորդ 5 տարիներին աճել է ընդամենը 8%-ով¹⁰: Սա ցույց է տալիս, որ Չինաստանի հետ առևտուրը ավելանում է առաջանցիկ տեմպերով, և այդ տեմպի պահպանման դեպքում մի քանի տարի հետո տարածաշրջանի նկատմամբ Անկարայի տնտեսական ազդեցության լծակները զգալիորեն կթուլանան: Միաժամանակ պետք է նշել, որ տարածաշրջանում առևտրատնտեսական մեծ ազդեցություն և կապեր ունեն նաև ԵՄ-ն և Ռուսաստանը, ինչը այս ոլորտում գերտերությունների մրցակցությունը ավելի ինտենսիվ է դարձնում:

3. ԻՐԱՆ-ՉԺՀ 25-ԱՄՅԱ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳՐԻ՝ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԼԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԸ

Վերլուծության նախորդ հատվածում անդրադառնալով Իրան-ՉԺՀ հարաբերությունների և երկու երկրների միջև վերջերս կնքված 25-ամյա

⁸ Perspectives | Turkey and China: Can Azerbaijan be the bridge?, Firuza Nahmadova Mar 22, 2021, <https://eurasianet.org/perspectives-turkey-and-china-can-azerbaijan-be-the-bridge> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁹ Turkey urges Armenia to take constructive steps in region, AUG 29, 2021, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-urges-armenia-to-take-constructive-steps-in-region> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁰ IMF Data, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

համաձայնագրի առանձնահատկություններին՝ եկանք այն եզրակացությանը, որ Չինաստանը որպես Մեծ Մերձավոր Արևելքում իր ազդեցությունն ընդլայնելու կարևոր հենակետ է դիտարկում Թեհրանին: Սա վերաբերում է նաև Հարավային Կովկասին: Չինաստանը հավանաբար կփորձի Հարավային Կովկասում իր տնտեսական, ենթակառուցվածքային, քաղաքական շահերը ընդլայնել Իրանի միջոցով: Ուշագրավ է, որ նման ենթադրության համար առկա են որոշակի հիմքեր նաև Իրան-ՉԺՀ վերջերս ստորագրված համաձայնագրի ոչ պաշտոնական փաստաթղթում և դրա հավելվածներում: Փորձենք ներկայացնել փաստաթղթից և հավելվածներից այն կարևոր մեջբերումները, որոնք կարող են անմիջական ազդեցություն ունենալ Հարավային Կովկասի երկրների վրա.

- «Հաշվի առնելով ընդհանուր շահերը «Գոտի և ճանապարհ» նախաձեռնության շրջանակներում՝ երկու կողմերը պետք է խրախուսեն երկկողմ հարաբերություններն ու բազմակողմ կապերը՝ **հարևան կամ երրորդ երկրներում համատեղ ծրագրերի իրականացման միջոցով**»:

- «Խրախուսել համագործակցությունն ու երկխոսությունը **Հյուսիս-Հարավ և Հարավ-Արևմուտք միջանցքների ծրագրերին ներգրավման հարցում**՝ հիմնվելով համընդհանուր շահերի հետապնդման հիմնարար սկզբունքի վրա»:

- «Բանակցություններ սկսել **Պակիստան-Իրան-Իրաք-Սիրիա «ուխտագնացության» երկաթուղու կառուցման և փոխկապակցված ենթածրագրերի շուրջ**»:

- «**Զարգացնել 5-րդ սերնդի հեռահաղորդակցության ցանցեր**»:

- «Համագործակցել Իրանում, Չինաստանում և **երրորդ երկրներում նավթի պահեստների կառուցման** և կահավորման հարցում»:

- «Չինական ներդրումների ներգրավում կարևոր իրանական երկաթուղիների էլեկտրականացման ֆինանսավորման նպատակով՝ Սպահան-Շիրազ, Թեհրան-Մաշհադ, Թեհրան-Թավրիզ **համագործակցության մայրուղիների կառուցման հարցում, ներառյալ Թեհրան-Հյուսիս նախագիծը (որը միավորում է Թեհրանը երկրի հյուսիսային շրջանների հետ)**»:

- «Խրախուսել և աջակցել չինական ներդրումները Իրանի Հատուկ և ազատ տնտեսական գոտիներում, ...**համատեղ ազատ գոտու գործարկում երրորդ երկրում**»:

- «**Երրորդ երկրներում արդյունաբերական և սպասարկման համատեղ նախագծերի ձևավորում**՝ տարածաշրջանային երկրների, ներառյալ Իրաքը, Աֆղանստանը և Սիրիան վերակառուցման նպատակով»:

- «Երկու երկրների կողմից տարածաշրջանային **աշխարհատնտեսական ներուժի օպտիմալացում՝ երրորդ (հարևան) երկրներում համատեղ ծրագրեր սկսելու նպատակին համապատասխան**»¹¹:

Այս ծրագրերից յուրաքանչյուրը կարող է ներառել հարավկովկասյան 3 երկրներից ցանկացածին՝ կախված նրանից, թե վերջիններս ինչպիսի շահագրգռվածություն և նախաձեռնողականություն կցուցաբերեն: Մասնավորապես ենթակառուցվածքային նախագծերը, այդ թվում՝ Հյուսիս-Հարավ, Հարավ-Արևմուտք, Պակիստան-Իրան-Իրաք-Սիրիա, Թեհրան-Հյուսիս, համագործակցության մեծ ներուժ են պարունակում ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի համար: Ադրբեջանը արդեն իսկ ունի համապատասխան ենթակառուցվածքներ Իրան-ՉԺՀ այս նախագծերում ներգրավվելու և դրանցում կարևոր տեղ զբաղեցնելու համար, մինչդեռ Հայաստանի համար առաջնային է արագորեն զարգացնել սեփական ենթակառուցվածքները՝ այդ ծրագրերից դուրս չմնալու համար՝ հատկապես հաշվի առնելով, որ Իրան-ՉԺՀ համաձայնագիրը ենթադրում է նաև համատեղ ներդրումներ երրորդ երկրներում: Հաշվի առնելով ինչպես Իրանի, այնպես էլ Չինաստանի համար այլընտրանքային ենթակառուցվածքների առկայության կարևորությունը, ինչպես նաև թուրք-ադրբեջանական նախագծերից մեծ կախվածության մեջ չհայտնվելու ձգտումը՝ Հայաստանում այլընտրանքային ենթակառուցվածքների ձևավորումը կարող է ինչպես Թեհրանի, այնպես էլ Պեկինի համար հետաքրքրություն ներկայացնել:

Համագործակցության մեկ այլ դաշտ է բացում վերոհիշյալ համաձայնագրով նախատեսված՝ երրորդ երկրներում ազատ տնտեսական գոտիների հիմնման և շահագործման, համատեղ ծրագրերի իրականացման դրույթը՝ նավթի պահեստների կառուցում, արդյունաբերական կենտրոնների հիմնում և այլն: Ադրբեջանը արդեն իսկ որոշակի փորձեր է կատարում Արցախի օկուպացված տարածքներում տարբեր տնտեսական նախագծերի իրականացման և դրանցում իրանական ու չինական կապիտալի ներգրավման ուղղությամբ: Հայաստանը կարող է Թեհրանի և Պեկինի ուշադրությունը հրավիրել հայ-իրանական սահմանին Մեղրիի ազատ տնտեսական գոտու զարգացման ծրագրերի վրա՝ նաև հաշվի առնելով Իրան-ԵԱՏՄ ազատ առևտրի համաձայնագրի առկայությունը:

Իհարկե, տարածաշրջանային ենթակառուցվածքների ենթադրյալ ապաշրջափակումը, մասնավորապես՝ Հայաստան-Նախիջևան-Իրան երկաթգծի շահագործումը, Իրան-Չինաստան ենթակառուցվածքային նախագծերին

¹¹ Last Among Equals: The China-Iran Partnership in a Regional Context, By Lucille Greer and Esfandiyar Batmanghelidj, The Wilson Center, September 2020, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/MEP_200831_OCC%2038%20v3%20%281%29.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Հայաստանի մասնակցության համար կարող է նոր հնարավորություններ ստեղծել, սակայն հաշվի առնելով, որ այն ցանկացած պարագայում Ադրբեջանից կախվածություն է առաջացնելու՝ դրանից բխող հետևանքներով, Հայաստանը պետք է գտնի այդ հաղորդակցություններին ուղիղ ներգրավվելու ուղիներ: Համագործակցության մեկ այլ հնարավոր ոլորտ է 5-րդ սերնդի հեռահաղորդակցությունը՝ հաշվի առնելով նաև Վրաստանից մատակարարվող ինտերնետ ցանցի անվտանգության հետ կապված վերջին շրջանի մտահոգությունները:

4. ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ 3 ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Ընդհանուր առմամբ հարավկովկասյան երկրների համար Չինաստանի տարածաշրջանային քաղաքականության աշխարհաքաղաքական հետևանքների տեսանկյունից կարելի է ընդգծել մի քանի կարևոր առանձնահատկություններ.

- Չինաստանը առաջարկում է խոշոր ֆինանսական ներդրումներ և մասնակցություն միջազգային ենթակառուցվածքային ծրագրերին՝ դրանք չփոխկապակցելով ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և այլ հարցերի հետ:

- Չինաստանը տարածաշրջանի երկրներին չի կանգնեցնում կոշտ աշխարհաքաղաքական ընտրության առաջ և առաջնահերթությունը տալիս է տնտեսական ազդեցության գործիքներին:

- Չինական գործոնի առկայությունը տարածաշրջանի երկրներին հնարավորություն է տալիս հավասարակշռել արտաքին քաղաքական առաջնահերթությունները՝ դուրս գալով Հարավային Կովկասում Արևմուտք-ՌԴ, Թուրքիա-ՌԴ ավանդական մրցակցության տրամաբանության շրջանակներից:

- Իրան-Չինաստան հնարավոր նոր առանցքի ձևավորումը երկարաժամկետ հեռանկարում տարածաշրջանի երկրներին կարող է առաջարկել տնտեսական, ռազմաքաղաքական, հետագայում նաև անվտանգային երաշխիքների նոր համակարգ:

- Չինաստանի յուրօրինակ հարաբերությունները Թուրքիայի հետ և վերջինիս նկատմամբ տնտեսական ազդեցության շարունակական աճը կարող են մի կողմից՝ զսպել Թուրքիայի ռեգիոնալ ամբիցիաները և պանթուրքական ծրագրերը, մյուս կողմից՝ տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական մրցակցության նոր՝ թուրք-չինական ճակատ ձևավորել:

- Չինաստանը այն աշխարհաքաղաքական բևեռն է, որի հետ տարածաշրջանի երկրների համագործակցության խորացումը առայժմ չի առաջացնում տարածաշրջանում մինչ այժմ որոշիչ ազդեցություն և ներկայություն

ունեցող դերակատարի՝ Ռուսաստանի Դաշնության վրդովմունքն ու հակազդեցությունը:

- Հաշվի առնելով Մեծ Մերձավոր Արևելքի, այդ թվում՝ Հարավային Կովկասի աշխարհագրական նշանակությունը Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախագծում՝ Չինաստանը, ի տարբերություն տարածաշրջանում ներկայացված մի շարք այլ խոշոր դերակատարների, շահագրգռված է կայունության և անվտանգության պահպանման հարցում:

Հաշվի առնելով վերոհիշյալ առանձնահատկությունները՝ տարածաշրջանի երկրները փորձում են դիրքավորվել որպես Չինաստանի հիմնական տարածաշրջանային գործընկեր: Սակայն հարավկովկասյան երեք երկրներից յուրաքանչյուրը ստիպված է գործել որոշակի աշխարհաքաղաքական կաշկանդվածության պայմաններում, քանի որ էական կախվածություն ունի այս կամ այն աշխարհաքաղաքական բևեռից: Հայաստանի պարագայում դա անվտանգային, տնտեսական կախվածությունն է ՌԴ-ից, Վրաստանի պարագայում՝ Արևմուտքից (ԱՄՆ-ից և ԵՄ-ից), Ադրբեջանի պարագայում՝ Թուրքիայից: Ուստի, այս երկրներից յուրաքանչյուրը Չինաստանի հետ հարաբերությունները կառուցելիս ելնում այն գիտակցումից, որ դրանք չպետք է հակասեն հիմնական արտաքին գործընկերոջ (հովանավորի) շահերին և հետաքրքրություններին:

5. ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՉԺՀ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՋ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՀԱՄԱՐ

Մեզ համար առավել հետաքրքրական են Հարավային Կովկասում Չինաստանի հիմնական գործընկերը դառնալու Ադրբեջանի և Հայաստանի հնարավորություններն ու սահմանափակումները:

Ադրբեջան

Ադրբեջանը, որն ունի ավելի մեծ տարածաշրջանային ամբիցիաներ և դրանք կյանքի կոչելու հնարավորություններ, իսկ 44-օրյա պատերազմից հետո դրանք միայն ավելացել են, փորձում է ավելի բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն վարել: Միաժամանակ Բաքուն գերազնահատում է իր աշխարհաքաղաքական կարևորությունը, ու թեև մեծ հնարավորություն ունի ավելի նեղ՝ Կովկասյան և Մերձկասպյան տարածաշրջանում առանցքային դերակատար դառնալու համար, վերջինիս գլոբալ հավակնությունները արդարացված չեն: Բաքուն սովորաբար իր գլոբալ հավակնությունները հիմնավորում է խոշոր միջազգային ենթակառուցվածքային նախագծերում իր ներգրավվածությամբ, սակայն այդ նախագծերը միջազգային են միայն Բաքվի տեսանկյունից, մինչդեռ

գործնականում դրանք բոլորը տարածաշրջանային մակարդակի ծրագրեր են: Միաժամանակ Բաքվի այդ չափազանցված հավակնությունները տեղավորվում են Թուրքիայի պանթուրքական ծրագրերի շրջանակներում, և միասին թուրք-ադրբեջանական տանդեմը վերածվում է շատ ավելի լուրջ աշխարհաքաղաքական գործոնի, քան նրանցից յուրաքանչյուրը առանձին:

Հենց այս տեսանկյունից պետք է դիտարկել Ադրբեջան-ՉԺՀ հարաբերությունները և Ադրբեջանի տեղն ու դերը չինական մեգանախագծերում: Ադրբեջանի խոշոր ենթակառուցվածքային նախագծերը, անշուշտ, վերջինիս առանձնահատուկ տեղ են հատկացնում «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում, սակայն առկա են երկու երկրների միջև հարաբերությունների զարգացումը զսպող մի շարք տնտեսական և քաղաքական գործոններ: Ինչպես արդեն նշվեց, Չինաստանի համար Թուրքիայից եկող սպառնալիքներն ավելի շատ են, քան համագործակցության հնարավորություններն ու հեռանկարները, ինչը պրոյեկտվում է նաև Ադրբեջանի վրա: Հետևաբար, ինչպես Թուրքիայի, այնպես էլ Ադրբեջանի պարագայում Չինաստանը ձգտում է համագործակցության, տնտեսական ազդեցության միջոցով զսպել պանթուրքական սպառնալիքները, որոշակի վերահսկողություն սահմանել վերջիններիս տարածաշրջանային ծրագրերի նկատմամբ:

Միաժամանակ, ինքնուրույն տարածաշրջանային գործոն մնալու համար Ադրբեջանը պետք է որոշակիորեն թուլացնի կախվածությունը Անկարայից, որը 44-օրյա պատերազմից հետո աննախադեպ մակարդակի է հասել: Նաև սրանով է բացատրվում Արցախում ՌԴ շահերի հետ հաշվի նստելու և համագործակցության փորձերը: Ըստ էության՝ Ադրբեջանն ունի երկու ճանապարհ. առաջին՝ դառնալ Թուրքիայի առաջարկած թուրքակենտրոն տարածաշրջանային բևեռի առանցքային դերակատարներից մեկը՝ սակայն մնալով Անկարայի ստվերում, երկրորդ՝ փորձել հավասարակշռել Թուրքիայի հետ հարաբերությունները՝ Մոսկվայի և Պեկինի հետ համագործակցության խորացման, աշխարհաքաղաքական ամբիցիաները սահմանափակելու և ավելի նեղ, տարածաշրջանային դերակատարությամբ բավարարվելու միջոցով¹²: Մեծ հաշվով Ադրբեջանի իշխանությունների այս ընտրությունից է կախված, թե չին-ադրբեջանական հարաբերությունները ինչպիսի ընթացք կստանան: Առայժմ Ադրբեջանի գործողությունները հակասական տպավորություն են թողնում:

Այնուամենայնիվ, պետք է նկատել, որ 44-օրյա պատերազմից հետո Չինաստանը նույնպես փորձում է որոշակիորեն ակտիվացնել շփումները

¹² Специфика геополитики Азербайджанской Республики, В. А. Аватков, Постсоветские исследования. Т.4. № 2, 2021, <https://www.imemo.ru/files/File/ru/Articles/2021/PostSovIssled-022021-Avatkov.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ադրբեջանցի գործընկերների հետ: Օրինակ, ուշագրավ է Ադրբեջանի և Չինաստանի նախագահների 2021թ. հունիսի 2-ի հեռախոսազրույցի վերաբերյալ պաշտոնական հաղորդագրությունը, որտեղ ԶԺՀ նախագահը ընդգծել է, **որ չին-ադրբեջանական հարաբերությունները հասել են պատմականորեն նոր մեկնարկային կետի**: Սի Ծինփինը նշել է, որ Չինաստանը աջակցում է Ադրբեջանի ժողովրդի ընտանիքային զարգացման ճանապարհը և Ադրբեջանին համարում է որպես խոշոր գործընկեր «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում¹³:

Կարելի է ենթադրել, որ Չինաստանը և չինական կազմակերպությունները կփորձեն ներգրավվել նաև Արցախի օկուպացված տարածքներում Ադրբեջանի կողմից իրականացվող, այդ թվում՝ ենթակառուցվածքային նախագծերին՝ տարածաշրջանային գործընթացներից դուրս չմնալու նպատակով: Սակայն, հաշվի առնելով Հարավային Կովկասում և ավելի մեծ տարածաշրջանում Չինաստանի երկարաժամկետ շահերը, Պեկինը կփորձի Ադրբեջանի հետ հարաբերությունները հավասարակշռել տարածաշրջանային այլ դերակատարների հետ հարաբերությունների խորացմամբ:

Հայաստան

Արցախյան վերջին պատերազմից հետո Հայաստանը Հարավային Կովկասում առանցքային աշխարհաքաղաքական գործոնից և անվտանգության երաշխավորից վերածվել է անվտանգության սպառողի և լուրջ տարածաշրջանային դերակատարություն ստանձնելու համար նախ և առաջ պետք է վերականգնի ինքնիշխան պետության բոլոր ատրիբուտները: Հայաստանը անվտանգային բոլոր բաղադրիչներով գտնվում է ՌԴ-ից անվերապահ կախվածության մեջ, ինչը էականորեն սահմանափակում է ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն վարելու հնարավորությունները: Այսպիսի իրավիճակում աշխարհաքաղաքական այս կամ այն բևեռի հետ հարաբերությունները կառուցելիս Հայաստանի իշխանությունները պետք է զգուշավորություն ցուցաբերեն՝ նախ և առաջ հաշվի առնելով Ռուսաստանի դիրքորոշումը և նախապատվությունը տալով անվտանգային բաղադրիչին:

Այսպիսի իրավիճակը կարող է առաջիկա տարիներին լուրջ խնդիրներ ստեղծել Հայաստան-Արևմուտք համագործակցության հետագա զարգացման հարցում, մինչդեռ հետպատերազմյան վերականգնման, տնտեսության կայունացման և ենթակառուցվածքների զարգացման համար Հայաստանին անհրաժեշտ են հսկայական ներդրումներ, որոնց հիմնական աղբյուրը

¹³ Xi Jinping Speaks with Azerbaijani President Ilham Aliyev on the Phone, 2021/06/03, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1881146.shtml, Товарищ Си на проводе с Ильхамом Алиевым, 2 июня 2021, <https://haqqin.az/news/211411> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ավանդաբար հանդիսացել են Արևմուտքն ու արևմտյան կառույցները: Հենց այս տեսանկյունից Հայաստանի համար կարող է առանձնահատուկ կարևորություն ստանալ Չինաստանի հետ համագործակցության ակտիվացումը և մասնակցությունը Իրան-Չինաստան նոր ձևավորվող տարածաշրջանային համագործակցության ձևաչափերին: Ի տարբերություն Արևմուտքի, Չինաստանի հետ ՀՀ հարաբերությունների խորացումը, չինական ներդրումների ներգրավումը դժվար թե արժանանա Մոսկվայի սուր հակազդեցությանը:

Աշխարհաքաղաքական բևեռի և զարգացման ճանապարհի ընտրության առումով Հայաստանը նույնպես մեծ հաշվով ունի երկու տարբերակ. առաջին՝ համակերպվել ինքնուրույն տարածաշրջանային գործոնի կարգավիճակի կորստի հետ և դառնալ Ռուսաստանի տարածաշրջանային քաղաքականության օբյեկտ, երկրորդ՝ պահպանելով հիմնական աշխարհաքաղաքական ընտրությունը՝ հոգուտ Ռուսաստանի փորձել հարաբերություններ կառուցել այլ դերակատարների՝ տվյալ պարագայում Իրանի ու ՉԺՀ-ի հետ, որոնց հետ համագործակցության զարգացումը ընդունելի կլինի Մոսկվայի համար և չի առաջացնի անվտանգային լուրջ ցնցումներ: Իհարկե, կան նաև այլ տարբերակներ՝ օրինակ, շարունակել Արևմուտքի և Ռուսաստանի միջև մանևրելու անհաջող փորձերը կամ միանալ Թուրքիայի առաջնորդած պանթուրքական պրոյեկտին, սակայն ելնելով խելամտության կանխավարկածից, մենք այս տարբերակները ի սկզբանե բացառում ենք, քանի որ դրանք ի վերջո Հայաստանի համար կործանարար հետևանքների կհանգեցնեն:

Առաջին տարբերակի ընտրության պարագայում Հայաստանը կարող է ի վերջո կանգնել պետականության կորստի փաստի, իսկ որոշակի անցանկալի աշխարհաքաղաքական զարգացումների և Հարավային Կովկասում ռուսական, այդ թվում՝ ռազմական ներկայության վերացման դեպքում՝ ցեղասպանության վտանգի առջև: Հետևաբար, Իրան-Չինաստան առանցքի հետ բազմոլորտ հարաբերությունների խորացումը կարող է դառնալ Հայաստանի համար աշխարհաքաղաքական այն այլընտրանքը, որը ներկայիս տարածաշրջանային անվտանգային համակարգի փլուզման դեպքում երկիրը կապահովագրի գոյաբանական սպառնալիքներից, միաժամանակ ներկայիս պայմաններում լուրջ խոչընդոտներ չի ստեղծի հայ-ռուսական հարաբերություններում:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Հարավկովկասյան 3 երկրները Իրան-Թուրքիա-Ռուսաստան հավերժական պատմական մրցակցության շրջապտույտում չհայտնվելու համար փորձում են այդ երկրների հետ հարաբերությունները հավասարակշռել արտատարածաշրջանային դերակատարների հետ հարաբերությունների զարգացմամբ: ԽՍՀՄ փլուզումից

հետո այդպիսի հիմնական դերակատարներն էին ԱՄՆ-ը և Եվրոպական միությունը, սակայն տարածաշրջանի նկատմամբ այդ ուժային կենտրոնների հետաքրքրության նվազումը, ինչպես նաև տարածաշրջանային դերակատարների ազդեցության վերականգնումը, Հայաստանին, Վրաստանին և Ադրբեջանին կրկին կանգնեցրել է բարդ աշխարհաքաղաքական ընտրության առջև: Հարավային Կովկասում Չինաստանի մեծացող ազդեցությունն ու ներկայությունը տարածաշրջանի երկրներին աշխարհաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման նոր հնարավորություն է ընձեռում¹⁴:

Այս տեսանկյունից, հաշվի առնելով նաև արցախյան վերջին պատերազմում կրած ծանր պարտությունն ու դրանից հետո ի հայտ եկած մի շարք անվտանգային, սոցիալ-տնտեսական մարտահրավերները, տարածաշրջանի երկրների շարքում ամենաբարդը Հայաստանի դրությունն է: Չինական այլընտրանքը Հայաստանին հնարավորություն է տալիս խուսափել մեկ բևեռից անվերապահ կախվածության և այլընտրանքի բացակայության հեռանկարից, մինչդեռ վերջին 3 տարիներին ՀՀ գործող իշխանությունները մսխել են հայ-չինական հարաբերությունների ներուժը:

Դեռևս 2019-ին «Լույս» հիմնադրամի հրապարակած վերլուծություններից մեկում¹⁵ հիմնադրամի փորձագետները ընդգծում էին, որ Հայաստանը «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի լուսանցքին չհայտնվելու համար պետք է նախաձեռնողականություն ցուցաբերի: Ցավոք, նախորդ 2 տարիներին այդ «նախաձեռնողականությունը» հիմնականում բացասական կողմերով է դրսևորվել՝ մասնակցությունը հակաչինական Կրոնների ազատության միջազգային դաշինքին, Թայվանի պատվիրակության ժամանումը Հայաստան և այլն:

Այդ վերլուծության շրջանակներում անդրադարձել էինք 2019-ի մայիսին վարչապետի գլխավորած պատվիրակության Չինաստան կատարած այցին, որի ընթացքում և արդյունքում հայտարարվեցին մի շարք ծրագրերի մասին՝ երկկողմ ուղիղ չվերթի բացում, ՀՀ-ում վերելակների արտադրության հիմնում¹⁶, ֆուտբոլի նոր մարզադաշտի, բազալտի վերամշակման գործարանի կառուցում և այլն: Հիմնադրամի փորձագետները կասկածի տակ էին դնում այդ խոստումների իրատեսությունը, և ինչպես ցույց տվեց նախորդ տարիների փորձը, դրանցից և ոչ մեկը չիրականացավ: Ըստ էության՝ վերջին տարիներին հայ-չինական

¹⁴ The Shifting Geography of the South Caucasus, PAUL STRONSKI, Carnegie Endowment for International Peace, JUNE 23, 2021, <https://carnegieendowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁵ <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=98> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁶ Վարչապետը չինական մի քանի ընկերությունների ներկայացուցիչների հետ քննարկել է ՀՀ-ում ներդրումային ծրագրերի իրականացման հեռանկարները, 16.05.2019, <https://www.primeminister.am/hy/press-release/item/2019/05/16/Nikol-Pashinyan-Chinese-companies/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

հարաբերություններում տեղի ունեցած միակ նշանակալի իրադարձությունը մուտքի արտոնագրերի փոխադարձ չեղարկումն էր, ինչը այդպես էլ չհանգեցրեց Հայաստանում չինացի զբոսաշրջիկների թվի էական աճի:

Հատկանշական է, որ այդ ժամանակ հայ-չինական հարաբերություններն անհրաժեշտ ուշադրության չարժանացնելու ընդդիմության քննադատություններին իշխանությունները պատասխանում էին անորոշ ձևակերպումներով: Օրինակ, երբ ՀՀ Ազգային ժողովի նախկին պատգամավորներից մեկը ԱԳՆ-ին խնդրել էր պարզաբանել «Գոտի և ճանապարհ» համաժողովին Հայաստանի բարձր մակարդակով ներկայացված չլինելու հանգամանքը, ԱԳՆ-ից պատասխանել էին, որ հրավերը ստացվել էր միայն բնապահպանության նախարարի անունով: Իսկ իր հարցազրույցներից մեկի ժամանակ նախկին արտգործնախարար Զոհրաբ Մնացականյանը համաժողովին բարձր մակարդակով չմասնակցելու հանգամանքը բացատրել էր նրանով, որ Հայաստանը դեռևս փորձում է «ադապտացնել» իր գերակայությունները այդ զարգացումներին: Փորձը ցույց տվեց, որ ՀՀ իշխանությունները այդպես էլ «չադապտացվեցին» առկա աշխարհաքաղաքական իրողություններին և Չինաստանի հետ հարաբերություններում, բացի արհեստական խնդիրներից, որևէ դրական քայլ չնախաձեռնեցին:

Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում Չինաստանի նոր դերակատարության ընձեռած հնարավորություններից օգտվելու համար Հայաստանը պետք է վերանայի Չինաստանի հետ հարաբերությունների օրակարգն ու առաջնահերթությունները: Չինաստանը կարող է Հայաստանի համար դառնալ այն փրկօղակը, որը հնարավորություն կտա վերականգնել տարածաշրջանային ինքնուրույն գործոնի կարգավիճակը՝ միաժամանակ կասկածի տակ չդնելով նվիրվածությունը հայ-ռուսական ռազմավարական, դաշնակցային հարաբերություններին: Այս առումով Հայաստանի համար կարող է առանցքային կարևորություն ստանալ Իրան-Չինաստան հարաբերությունների զարգացումը և Թեհրանի ու Պեկինի միջև նոր տարածաշրջանային առանցքի ձևավորման հեռանկարը:

Իրանի և Չինաստանի հետ գրագետ արտաքին քաղաքականությունը թույլ կտա օգտվել Իրան-ՉԺՀ վերջերս ստորագրված համաձայնագրի՝ Հարավային Կովկասին վերաբերելի բոլոր հնարավորություններից: Եթե Իրանը հավակնում է դառնալ Չինաստանի համար գլխավոր պատուհանը դեպի Մերձավոր Արևելք, ապա Հայաստանը կարող է ստանձնել նույն կարգավիճակը Հարավային Կովկասում: Թուրք-ադրբեջանական պանթուրքական ծրագրերի հետ կապված Պեկինի մտահոգությունը, Վրաստանի ահռելի կախվածությունը Արևմուտքից կարող են նպաստել հոգուտ Հայաստանի՝ Չինաստանի այդպիսի ընտրությանը,

որի նախադրյալները արդեն իսկ երևում են. օրինակ, Չինաստանը Հայաստանում կառուցել է տարածաշրջանի ամենամեծ դեսպանատունը, վերջին 5-6 տարիներին երկկողմ առևտրաշրջանառությունը տարածաշրջանի մյուս երկրների համեմատ աճում է առաջանցիկ տեմպերով և այլն: Սրա համար, սակայն, առաջին հերթին անհրաժեշտ է, որպեսզի Հայաստանը նախաձեռնությունը վերցնի իր ձեռքը և արագացնի աշխարհաքաղաքական նոր իրողություններին «ադապտացվելու» գործընթացը:

Միաժամանակ Հայաստան-Իրան-Չինաստան համագործակցության համար լրացուցիչ խթան կարող է հանդիսանալ Հայաստանի անդամակցությունը ԵԱՏՄ-ին: Ինչպես Չինաստանը, այնպես էլ Իրանը ԵԱՏՄ-ի հետ ունեն ազատ առևտրի համաձայնագրեր: Հաշվի առնելով Իրանում սպասվող հսկայաձավալ չինական ներդրումները՝ Հայաստանը կարող է մեծապես օգտվել Իրանի տնտեսության ակնկալվող ակտիվացումից:

Ուշագրավ է, որ առաջիկայում նախատեսվում է Իրան-ԵԱՏՄ լիարժեք ազատ առևտրի համաձայնագրի շուրջ բանակցությունների մեկնարկ: Դեռևս 2019-ի հոկտեմբերին ուժի մեջ մտավ Իրան-ԵԱՏՄ ազատ առևտրի ժամանակավոր համաձայնագիրը, որը ընդգրկում էր ԻԻՀ-ԵԱՏՄ առևտրի 50%-ը: 2020-ին, չնայած ՔՈՎԻԴ-19-ի համավարակին, ԻԻՀ-ԵԱՏՄ առևտուրն աճել է 18%-ով: Հատկանշական է, որ Իրան-ԵԱՏՄ առևտրի 75%-ը բաժին է ընկնում ՌԴ-ին, իսկ 15%-ը՝ Հայաստանին, հետևաբար Հայաստանն ու Ռուսաստանը օբյեկտիվորեն ամենից շատն են շահագրգռված առևտրատնտեսական կապերի զարգացմամբ: Միաժամանակ, չնայած հսկայական ներուժին, ԵԱՏՄ արտաքին առևտրում Իրանի մասնաբաժինը կազմում է ընդամենը 0,5%, իսկ Իրանի արտաքին առևտրում ԵԱՏՄ մասնաբաժինը՝ 3%: Իրան-Չինաստան 25-ամյա համաձայնագրի արդյունքում Իրանի տնտեսության ակտիվացումը, ենթակառուցվածքների զարգացումը կարող է լրացուցիչ խթան հանդիսանալ Իրան-ԵԱՏՄ տնտեսական համագործակցության իրական ներուժը բացահայտելու հարցում¹⁷:

Ակնհայտ է, որ Իրան-Չինաստան համագործակցությունից և տարածաշրջանում Չինաստանի դերակատարության մեծացումից կփորձեն օգտվել նաև Հարավային Կովկասի մյուս երկրները: Ադրբեջանն ու Վրաստանը այս ուղղությամբ ակտիվ քայլեր են ձեռնարկում: Վրաստանը տարածաշրջանի միակ երկիրն է, որ Չինաստանի հետ ազատ առևտրի համաձայնագիր ունի, Ադրբեջանը փորձում է Պեկինի ուշադրությունը հրավիրել ենթակառուցվածքային նախագծերի վրա: Իրանն իր հերթին Հարավային Կովկասում պրագմատիկ արտաքին

¹⁷ Торговля Ирана с ЕАЭС и перспективы ее развития, Никита Смагин, 17 марта 2021, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/torgovlya-irana-s-eaes-i-perspektivy-ee-razvitiya/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

քաղաքականություն է վարում՝ փորձելով նորմալ հարաբերություններ պահպանել ինչպես Ադրբեջանի, այնպես էլ Հայաստանի հետ¹⁸: Եթե Իրանի և Չինաստանի հետ հարաբերություններում Հայաստանը շարունակի պահպանել ինտերգիոն, պասիվ կեցվածքը, ապա Թեհրան-Պեկին համագործակցությունից կրկին կօգտվեն տարածաշրջանի մյուս երկրները, իսկ Հայաստանը կկորցնի նորից աշխարհաքաղաքական գործոն դառնալու գուցե վերջին հնարավորությունը:

ՀԵՏԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ

Մեծ Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում Չինաստանի քաղաքականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տարածաշրջանի նկատմամբ Պեկինի ուշադրության և ներգրավվածության մեծացումը առաջ է բերում աշխարհաքաղաքական նոր իրողություններ, որոնց հետ փորձում են հաշվի նստել տարածաշրջանի բոլոր դերակատարները: Այս կարևոր տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական մրցակցության ակտիվացումը տարածաշրջանի երկրների համար ի հայտ է բերում նոր ռիսկեր և հնարավորություններ: Սույն վերլուծության շրջանում փորձեցինք վեր հանել այդ հիմնական ռիսկերն ու հնարավորությունները, որի արդյունքում ներկայացնում ենք հետևյալ առաջարկներն ու հետևությունները:

Հետևություններ

- ❖ Մեծ Մերձավոր Արևելքում, այդ թվում՝ Հարավային Կովկասում այլևս չեն գործում հետսառըպատերազմյան աշխարհաքաղաքական, անվտանգային և տնտեսական համակարգերը: Ռեգիոնալ դերակատարների ազդեցության աճը, ԱՄՆ-ի և հավաքական Արևմուտքի դիրքերի թուլացումը, Չինաստանի առևտրատնտեսական ազդեցության էքսպանսիան տարածաշրջանում ձևավորել են բոլորովին այլ աշխարհաքաղաքական իրողություններ, որտեղ նկատելի են տարածաշրջանի ռեգիոնալիզացիայի և հիմնական գերտերությունների՝ ԱՄՆ-ՉԺՀ-ՌԴ նոր աշխարհաքաղաքական մրցակցության զուգահեռ գործընթացները:
- ❖ Չինաստանը, ակտիվորեն առաջ մղելով «Գոտի և ճանապարհ» նախագիծը, հավակնում է տարածաշրջանում ԱՄՆ ազդեցության կրճատման բացը լցնել սեփական ազդեցությամբ ու ներկայությամբ՝ առնվազն առևտրատնտեսական, քաղաքական, փափուկ ուժի տեսանկյունից: Այս նպատակին հասնելու համար Պեկինը ակտիվորեն համագործակցում է ինչպես իր հիմնական գեոպոլիտիկ գործընկերոջ՝ ՌԴ-ի, այնպես էլ տարածաշրջանի այլ կարևոր դերակատարների՝ Իրանի, Թուրքիայի,

¹⁸ New Iranian Government and South Caucasus, Emil Avdaliani, 29 JUN 2021, <http://caucasuswatch.de/news/3906.html> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Սառույցան Արաբիայի հետ: Միաժամանակ Պեկինը փորձում է այս դերակատարներից յուրաքանչյուրի հետ համագործակցությունն օգտագործել վերջիններիս նկատմամբ որոշակի ազդեցության լծակներ ձեռք բերելու նպատակով՝ կանխելու համար «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի տեսանկյունից այս կարևոր տարածաշրջանում նոր աշխարհաքաղաքական հոսանքի ձևավորումը, որը կփորձի կասկածի տակ դնել տարածաշրջանում Չինաստանի աճող գերակայությունը:

- ❖ ԱՄՆ-ը և Արևմուտքը չեն պատրաստվում տարածաշրջանում ազդեցությունը հեշտությամբ զիջել Չինաստանին և իրենց այլ մրցակիցներին՝ Ռուսաստանին և Իրանին: Այդ նպատակով առաջ քաշված B3W ծրագիրը հավակնում է դառնալ BRI՝ «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի լուրջ մրցակիցը՝ տարածաշրջանի երկրներին առաջարկելով տնտեսական, ենթակառուցվածքային զարգացման այլընտրանքային հնարավորություններ: Հաշվի առնելով այս երկու մեգանախագծերի առանցքային տարբերությունը, որը մեծ հաշվով ենթադրում է ընտրություն զարգացման լիբերալ-ժողովրդավարական արևմտյան, և սուվերեն-ավտորիտար արևելյան տարբերակների միջև, տարածաշրջանի երկրներին կանգնեցնելու է լուրջ ընտրության առջև: Հաշվի առնելով տարածաշրջանի ավտորիտար ավանդույթները, կրոնական, մշակութային առանձնահատկությունները՝ կարելի է ենթադրել, որ տարածաշրջանային հիմնական դերակատարների շրջանում չինական նախագիծը ավելի մեծ ժողովրդականություն կվայելի, թեև չի կարելի բացառել միաժամանակ B3W-ի և BRI-ի հնարավորություններից օգտվելու տարբեր երկրների փորձերը: Սա նաև նշանակում է, որ երկու մեգանախագծերի բախումը տարածաշրջանում կարող է նոր սառը պատերազմի սկիզբ դնել՝ երկրներին կանգնեցնելով բարդ աշխարհաքաղաքական ընտրության առաջ:
- ❖ Արևմուտքը փորձելու է նաև տարածաշրջանում իր շահերն ու ծրագրերը առաջ մղել նոր աշխարհաքաղաքական հոսանքի ձևավորման միջոցով: Դրա համար լավագույն թեկնածուներից մեկը կարող է դառնալ ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիան, հետևաբար վերջինիս պանթուրքական ծրագրերի խրախուսումը և աջակցությունը Արևմուտքին հնարավորություն կտա մի կողմից՝ Թուրքիայի ծավալապաշտական հավակնություններն ուղղել դեպի արևելք, մյուս կողմից՝ վերջինիս ձեռքով զսպել տարածաշրջանում Չինաստանի, Ռուսաստանի և Իրանի ազդեցության աճը:
- ❖ Չինաստանը փորձելու է տարածաշրջանում իր աշխարհաքաղաքական շահերն առաջ մղել՝ հիմնվելով երկու հիմնական գործընկերների՝ Իրանի և Պակիստանի հետ հարաբերությունների վրա: Չինաստանը Իրանին դիտարկում է որպես Մերձավոր Արևելքում ազդեցություն պրոյեկտելու և ավելի մեծ ներկայություն ստանալու կարևոր հենարան: Իրան-Չինաստան

հարաբերությունները ռազմաքաղաքական լուրջ դաշինքի և նոր աշխարհաքաղաքական հոսանքի վերածվելու մեծ հնարավորություններ ունեն, թեև առայժմ այդ գործընթացը գտնվում է սաղմնավորման փուլում: Երկու երկրների միջև նոր 25-ամյա համաձայնագիրը այս ուղղությամբ կարևոր քայլ է, ու չնայած դրա դետալների վերաբերյալ պաշտոնական մեկնաբանությունների բացակայությանը, առկա տեղեկատվությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ այդ համաձայնագիրը կարող է զգալիորեն փոխել երկկողմ հարաբերությունների մասշտաբն ու որակը:

- ❖ Չինաստան-Թուրքիա հարաբերություններում առկա են ավելի շատ հակասություններ ու անորոշություններ, քան հնարավորություններ: Պեկինը Թուրքիային ավելի շուտ դիտարկում է որպես սպառնալիք, քան լուրջ գործընկեր: Չնայած դրան՝ Չինաստանը փորձում է ակտիվորեն ներգրավվել Թուրքիայում և վերջինիս նախաձեռնությամբ իրականացվող տարածաշրջանային նախագծերին՝ ձգտելով վերահսկել դրանք, կամ առնվազն ապահովել դրանցում սեփական մասնակցությունը:
- ❖ Մեծ Մերձավոր Արևելքում Չինաստանի ազդեցության աճը անխուսափելիորեն ազդում է նաև Հարավային Կովկասում առկա աշխարհաքաղաքական հավասարակշռության վրա: Թեև տարածաշրջանի երկրներից յուրաքանչյուրը գտնվում է այս կամ այն աշխարհաքաղաքական կենտրոնից զգալի կախվածության մեջ, չինական գործոնի մեծացումը և հատկապես Իրան-Չինաստան նոր առանցքի ձևավորման հեռանկարը կարող է տարածաշրջանի երկրների համար աշխարհաքաղաքական ընտրության այլընտրանքի հնարավորություններ ստեղծել:
- ❖ Իրան-Չինաստան առանցքի հետ բազմոլորտ հարաբերությունների խորացումը կարող է դառնալ Հայաստանի համար աշխարհաքաղաքական այն այլընտրանքը, որը ներկայիս տարածաշրջանային անվտանգային համակարգի փլուզման դեպքում երկիրը կապահովագրի գոյաբանական սպառնալիքներից, միաժամանակ ներկայիս պայմաններում լուրջ խոչընդոտներ չի ստեղծի հայ-ռուսական հարաբերություններում:

Առաջարկներ

- Հաշվի առնելով անվտանգային տեսանկյունից Հայաստանի խոր կախվածությունը Ռուսաստանից, որը հատկապես հսկայական չափերի հասավ 44-օրյա պատերազմից հետո, Հայաստանը պետք է փորձի հանդես գալ այնպիսի աշխարհաքաղաքական դիրքավորմամբ, որը սպառնալիքներ չի առաջացնի երկրի կենսական, անվտանգային շահերի համար: Հետևաբար, եթե դիտարկենք երկու գլոբալ աշխարհաքաղաքական հոսանքները՝ չինական BRI և արևմտյան B3W նախագծերը, ապա ակնհայտ

է, որ ՀՀ և Արցախի անվտանգության փաստացի միակ երաշխավոր Ռուսաստանի համար ավելի ընդունելի կարող է լինել Հայաստանի որոշակի ինտեգրումը չինական, այլ ոչ թե արևմտյան նախագծերին:

- Հայաստանը կարող է դիրքավորվել որպես Հարավային Կովկասում Չինաստանի հիմնական գործընկեր՝ փորձելով օգտվել նաև Իրան-Չինաստան համագործակցության ընձեռած հնարավորություններից:
- Հաշվի առնելով Իրան-Չինաստան ռազմատեխնիկական համագործակցության հարուստ փորձը և նոր հնարավորությունները, Հայաստանը կարող է քայլեր ձեռնարկել այդ գործընթացին ներգրավվելու ուղղությամբ: Մասնավորապես, Հայաստանը այս երկու երկրների հետ կարող է համագործակցել ինչպես ԱԹՍ-ների և դրանց դեմ պայքարի զինատեսակների ձեռքբերման, այնպես էլ համատեղ արտադրության ուղղությամբ: Այդ համագործակցության համար լրացուցիչ խթան կարող է հանդիսանալ այն հանգամանքը, որ ԱԹՍ-ների ոլորտում Թուրքիան հավակնում է Չինաստանի համար լուրջ մրցակից դառնալ, իսկ Իրանի համար շատ կարևոր է իսրայելական ԱԹՍ-ների դեմ հակազդեցությունը և սեփական համակարգերի արդիականացումը: Երկու պարագայում էլ գործ ունենք Ադրբեջանի զինանոցում գտնվող զինատեսակների հետ, ուստի այս հարցում Իրանն ու Չինաստանը կարող են Հայաստանի համար բավական օգտակար լինել:
- Հայաստանը կարող է դիտարկել Իրան-Չինաստան-Ռուսաստան համատեղ զորավարժություններին մասնակցության հնարավորությունը՝ ի հակակշիռ Թուրքիա-Ադրբեջան-Պակիստան զորավարժությունների, եթե այդպիսի զորավարժությունները ենթադրեն նաև ցամաքային բաղադրիչ:
- Հայաստանը կարող է օգտագործել Չինաստանի հետ հարաբերությունները և վերջինիս ազդեցությունը Պակիստանի նկատմամբ՝ Իսլամաբադի ակնհայտ հակահայկական քաղաքականությունը փոքր-ինչ մեղմելու նպատակով:
- Հարկավոր է դիտարկել Չինաստանի հետ համագործակցության խորացումը հեռահաղորդակցության ոլորտում, չինական ընկերությունների կողմից Հայաստանում 5G ցանցի զարգացման հնարավորությունները՝ հաշվի առնելով այս ուղղությամբ Իրան-Չինաստան համագործակցության հեռանկարները ինչպես նաև Վրաստանի տարածքով Հայաստանին մատակարարվող ինտերնետի անվտանգության հետ կապված խնդիրները:
- Դիտարկել Շանհայի համագործակցության կազմակերպության դիտորդի կարգավիճակ ստանալու հնարավորությունը՝ հետագայում լիարժեք անդամակցության հեռանկարով՝ հաշվի առնելով, որ դրա անդամ են հանդիսանում Հայաստանի ԵԱՏՄ և ՀԱՊԿ գործընկերների մեծամասնությունը, ինչպես նաև շուտով անդամակցության գործընթաց է սկսելու Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը: Հայաստանը, ինչպես և

Ադրբեջանն ու Թուրքիան կազմակերպությունում ունեն գործընկեր երկրի կարգավիճակ: Այս հարցում կարող է վետո դնել Պակիստանը, սակայն ՌԴ-ի, ՉԺՀ-ի, Հնդկաստանի հետ գրագետ աշխատանքի դեպքում այդ ռիսկը հնարավոր է չեզոքացնել:

- Հաշվի առնելով Հայաստանի արտաքին պետական պարտքի աճող տեմպերը և այն, որ այդ պարտավորությունների հիմնական մասը արևմտյան ֆինանսական կառույցների նկատմամբ են, ինչը որոշակի աշխարհաքաղաքական կախվածության նախադրյալներ է ստեղծում, Հայաստանը կարող է փորձել հավասարակշռել արտաքին պարտքը՝ այսուհետ նախապատվությունը տալով չինական վարկերին և ներդրումներին:
- Հայաստանը պետք է փորձի Իրան-Չինաստան նոր երկարաժամկետ համաձայնագրում տեղ գտած՝ Հարավային Կովկասին վերաբերելի հատվածից առավելագույն օգուտները քաղել: Այս առումով հարկավոր է ջանքեր գործադրել Հայաստան-Իրան սահմանի ԱՏԳ-ում չին-իրանական ներդրումների ներգրավման, Չինաստանի և Իրանի մասնակցությամբ Հայաստանի ենթակառուցվածքների արդիականացման, այդ թվում՝ Գորիս-Կապան և Կապան-Մեղրի այլընտրանքային ճանապարհների շինարարության ուղղությամբ:

«ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ» գրառմամբ հրապարակված նյութը պաշտպանված է ՀՀ օրենսդրությամբ և միջազգային համաձայնագրերով: Հրապարակված նյութի բոլոր իրավունքների բացառիկ իրավատերը **«ԼՈՒՅՍ»** հիմնադրամն է:

Նյութի ամբողջական կամ դրանից քաղվածքների վերարտադրումը թույլատրվում է իրականացնել միայն **«ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ»** գրառման և համապատասխան **ակտիվ հղման** տեղադրման պայմանով՝ պահպանելով «ԼՈՒՅՍ» հիմնադրամին պատկանող նյութերի օգտագործման կարգը: